

Medgyesy S. Norbert

„*Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...*”

Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a *Hymnarium*ban

Bevezetés

Az erdélyi művelődés-, részben dráma- és kimondottan a liturgia- és kegyességtörténet egyedülálló és eddig kevésbé kutatott forrása Kájoni János (1629–1687) egyik kéziratos remekműve, a *Latin–magyar versgyűjtemény*, más néven *Hymnarium*.¹ Az erdélyi ferences egyházzeneész, orgonista és – mint látni fogjuk – műfordító tehetséggel is megáldott tudós polihisztor 1040 oldalból álló kéziratát 1659 és 1677 között vetette papírra Csíksomlyón. Kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák, latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népénekek, a *Comico-Tragædia*² első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, továbbá a *Tintinnabulum*,³ valamint bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁴ A kézirat oldalai két columnára vannak osztva: a

Medgyesy S. Norbert (1977) – művelődéstörténész, habil. egyetemi docens, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszék, Piliscsaba; az MTA BTK Régi Magyar Dráma Kutatócsoport tagja, medgyesy.snorbert@gmail.com

¹ Kájoni János: *Latin–magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250. (Továbbiakban: Kájoni-*Hymnarium*, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzátvetőleges tartalomjegyzéket: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/B. Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. S. a. r. Stoll Béla, a jegyzeteket írta Holl Béla. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. 120–135. Tartalma és könyvvezeti leírása: Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Balassi Kiadó–Polisz Kiadó, Kvár – Bp. 1999. 100. Nr. I. 7; Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Balassi Kiadó, Bp. 2002. Nr. 102.

² Kájoni-*Hymnarium*, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: Kaposi Krisztina: „*Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!*”: A Névtelen *Comico-Tragoedia* második scéájának folklorizálódása. Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2. szerk. Csörsz Rumen István. reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenzíós portálja, Bp. 2014. 11–33. A világhálón: http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf

³ Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította Réger Ádám: *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*. Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 77–98.

⁴ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja Jénáki Ferenc: *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*. Kolozsvár, 1914. 72; ismertetik: Rupp Kornél: *Adalékok Kájoni János életéhez*. Magyar Könyvszemle IV(1896). 65–67; Seprődi János: *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I–III*. Irodalomtörténeti Közlemények XIX(1909). 144. (A teljes tanulmány: 129–146, 282–301, 385–424.) Domokos Pál Péter: „...*édes Hazámnak akartam szolgálni...*” *Kájoni János: Canticone Catholicum*. Petrás Ince János: *Tudósítások*. Szent István Társulat, Bp. 1979. 110–116. Eredetkérdésével foglalkozik Medgyesy S. Norbert: *Ciszterci hivatkozású himnuszok Kájoni János Latin–magyar versgyűjteményében*. = *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. Guitman Barnabás. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 5). 89–111.

bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb columnában – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található. Legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallamutalásokat Kájoni igen ritkán írt a költemények elé.

Eucharisztia-énekek Kájoni fordításában

A *Hymnarium*ban a 145–166. oldal között található az Eucharisziáról szóló himnuszok, szekvenciák és késő középkori kegyes költemények. E témakörben Kájoni összesen 16 latin énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, és mindezek mellett megörökítette a latin minta nélküli (saját?) verses fohászt *Iduez legy, aldot szep Mana* kezdősorral.⁵ Tanulmányunkban azokat az Eucharisziához kötődő fordításokat tesszük elsőként közzé, amelyek csak a *Hymnarium*ban olvashatók, és minden valószínűség szerint Kájoni műfordítói tevékenységét dokumentálják.

Kájoni *Hymnariuma* az Eucharisztia tiszteletéhez kötődő három legalapvetőbb himnusz fordítását is elének tárja. A katolikus tanítás szerint Jézus Krisztus teste és vére valóságosan jelen van a kenyér (mai fogalmaink szerint az ostya) és a bor színe alatt az Oltáriszentségben. A kenyér és a bor a szentmise közben, az ún. kánon résznel, az átváltoztatás szavainál (ez az én testem..., ez az én vérem...) lényegül át titokzatos módon Krisztus testévé és vérévé. Az Oltáriszentséget görög szóval Eucharisziának nevezzük, melynek jelentése: hálaadás. Jézus az Oltáriszentséget az utolsó vacsorán alapította, amikor kenyér és bor formájában saját testét és véréát adta eledelül legközelebbi tanítványainak, az apostoloknak (Mt 26,17–29; Jn 13,21–27). Ez az esemény a kinszenvedés napja előtt, nagycsütörtökön este történt Jeruzsálemben.

A kereszténység a nagyheti gyász miatt nem ünnepelhette méltóképpen az Eucharisziát, ezért – és más történeti okokból – a latin rítusú nyugati egyház vezetője, IV. Orbán pápa 1264-ben külön ünnepet rendelt el az Eucharisztia imádására a Szentháromság vasárnapját követő csütörtökön, voltaképpen a húsvét utáni 60. napon. Ez az ünnep lett úrnapja, amely mindmáig a liturgikus év egyik legfényesebb napja. Az ünnep liturgikus szövegeit a domonkos rendi hitudós, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) komponálta.⁶

Ezek közé a rimes-strófikus liturgikus énekek közé elsősorban sorolhatjuk a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium...* kezdetű himnuszt, amelyet Kájoni *Zenghjed nyelvem diczoseges*

⁵ A Kájoni-*Hymnarium* Eucharisztia-énekei (incipitek): 1. *Pange lingua gloriosi – Zenghjed nyelvem diczoseges* (p. 145–146); 2. *Corporis Mysterium pange gloriosi* (pag. 146–148); 3. *Dulce melos pange lingua / profer Christi facta digna* (pag. 148–149); 4. *Salve saluberrima salus infirmorum – Iduöz legy, egeszseges Betegek edenye* (pag. 149–152, kiadását lásd alább!); 5. *Adoro te deuote, latens Deitas* (pag. 152.); 6. *Adoro deuote occulta te Deitas* (pag. 153); 7. *Aue verum corpus natum – Iduöz legy, test, ki szarmazal* (pag. 153., alább kiadva); 8. *Aue caro Christi chara – Iduoz legy, Christus szent teste* (pag. 153–154, lásd az alábbiakban); 9. *Aue viuens hostia – Iduöz, elő ostya* (pag. 154–158); 10. *Lauda Sion Saluatorem – Dicsird Sion megh váltodat* (pag. 158–159); 11. *Sacris solemnibus juncta sint gaudia* (pag. 160.); 12. *Iduez legy aldot, szep Manna* (pag. 160. alább kiadva); 13. *Verbum supremum prodies* (pag. 160–161); 14. *Jesu pie Domine* (pag. 161–162); 15. *Aue panis Angelorum, salue Jesu doctor morum* (pag. 162–163); 16. *Christus lex indeficiens* (pag. 163.); 17. *Eia, Jesu recolende, dator panis gratiae* (pag. 164–166.).

⁶ Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Szent István Társulat, Bp. 1957. 149–150.; Radó Polycarpus: *Enchiridion Liturgicum. Complectens Theologiae Sacramentalis et Dogmata et Leges. I–II*. Herder Kiadó, Roma–Freiburg–Barcinona, 1965². 511–639, 1281–1289; *Éneklő Egyház – Római Katolikus Népektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Szent István Társulat, Bp. 1985. 710–717. Az ünnep művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozásairól Bálint Sándor: *Ünnepi Kalendárium I. (Karácsony, húsvét, pünkösd)*. Mandala Kiadó, Szeged 1998. 453–475.

Úr testenek szentseget... kezdősorral fordít magyarra.⁷ E fenséges költeményt elsőként nem Kájoni ültette át anyanyelvünkre. Holl Béla kutatásai szerint először a jezsuita Pápai János *kéziratata* tartalmazza e himnuszt 1608-ból. Kájoni fordításának szövege erősen eltér Pápaiétól, a csiki ferences bizonyosan nem ismerte a jezsuita rendtag kéziratot átültetését. Ez érthető, hiszen Pápai csak annyiban kötődött Erdélyhez, hogy 1604 és 1606 között a gyulafehérvári jezsuita kollégium szuperiori tisztségét töltötte be.⁸ Sokkal inkább hatott Kájoni munkásságára a szintén jezsuita Hajnal Mátyás (1578–1644) *Az Jesus Szivet Szerető Sziveknek Aytatosságára Szives Kepekkel Ki Formaltatott... könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629, 185–187.), amely a Kájoni-textussal majdnem minden sorában szövegszerinti egyezést mutat: Hajnal *Zengjed nyelvem, dichöséges / Ur Testének Szentségét...* kezdősorral énekelte a szármaló költeményt.⁹ Hajnal imakönyve Székelyföldön, Kájoni életében már ismert volt, hiszen Kézdiszentlélek és Lemhény iskolamesterének, Czerey Jánosnak kéziratot énekeskönyve (1634–1651, 10b–11a) is élénk tárja Aquinói versét. A Hajnal-kiadvány a *Hymnarium* szövegváltozatához áll közelebb, a Kájoni János által szerkesztetett *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) nyomtatott énekeskönyv *Mongy éneket zengő nyelvem / Szentséges Ur testenek...* kezdetű változata egy csiszoltabb, közösségben énekelhetőbb verziót mutat.¹⁰ Az úrnapi mise szekvenciája a *Lauda Sion Salvatore*... kezdetű, gazdag tartalmú Szent Tamás-költeményt *Dicsird, Sion, megh valtodat, / vezeredet, pasztorodat / Ekes eneklesekkel...* kezdettel örökíti meg a Kájoni-*Hymnarium*.¹¹ Pápai János (1608, 86a–88a) eltérő szöveggel¹² vetette papírra említett kéziratában. Hajnal Mátyás idézett imakönyvének fordítása¹³ majdnem megegyezik Kájoni manuskriptumával és – kisebb eltérésekkel – a *Cantionale Catholicum* szövegvariánsával.¹⁴ Az *Adoro te devote, latens Deitas...* (*Imadlak en teged, elrejtet Istensegh...*) kezdetű Szent Tamás-himnusz és az *Adoro te devote occulta Deitas...* (*Imadlak tegedet lathatatlan Istensegh...*) kezdetű himnikus költemény fordítása ugyancsak a *Hymnarium* része, amelynek filológiai összefüggéseit Réger Ádám tanulmánya mutatta ki.¹⁵

Az *Ave caro Christi chara...* kezdetű, 15. századi, egész Európában kedvelt, Josquin des Prés (1450–1521) által is megezenésített, viktoriánus lüktetésű szekvenciát¹⁶ a Marosvásárhelyen

⁷ Kájoni-*Hymnarium*, 145–146.

⁸ Pápai János kézírata, 1608, 88b–89a. Incipit: *Feyczki, nieluem, diczöseget / Vr testenek szentseget...*; Pápai János életéről bővebben: *Régi Magyar Költők Tára* (továbbiakban: RMKT) XVII. század 7. *Katolikus egyházi énekek 1608–1651*. S. a. r. Holl Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 401–402; szövegkiadás: 11–12. Nr. 2; elemzés: 404.

⁹ Hajnal Mátyás imakönyve 1642-ben Pozsonyban látott napvilágot, abban a kiadásban a 224–226. oldalon olvasható e himnusz. Kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 105–106. Nr. 74; filológiai összefüggések: 535–536.

¹⁰ A 6 strófás himnusz az első kiadásban a 278., a 2. kiadásban a 214. oldalon olvasható. Kiadta Domokos Pál Péter: i. m. 552. Nr. 322.

¹¹ Kájoni-*Hymnarium*, 158–159.

¹² Incipit: *Diczerd, Sion, megh ualtdodat, / Hadnagiodat, pasztorodat...*, közzé tette: RMKT XVII. század 7. i. m. Szövegkiadás: 9–11. Nr. 1; elemzése: 402–404.

¹³ Incipit: *Dlchérd Syon Meg-váltodat, / Vezeredet, Pásztorodat...*, kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 103–105. Nr. 73; elemzése: 532–533. A *Czerey János-énekeskönyv* (1634–1651, 9a–10a) ugyancsak élénk tárja a Hajnal-fordítás szövegét.

¹⁴ Incipit: *Dlcsird, Sion, Meg-váltodat...*, az első kiadásban (Csíksomlyó, 1676) a 279., a második editióban (Csíksomlyó, 1719) a 216. oldalon olvasható. Kiadta Domokos Pál Péter: i. m. 554–555. Nr. 324.

¹⁵ Lásd a Kájoni-*Hymnarium* 152–153. oldalán. A *Hymnarium* vonatkozó Mária-antifónáival együtt kiadta és elemzi Réger Ádám: *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában. = Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk. Ajkay Alinka–Bajáki Rita. Mondat Kft, Vác 2013. 353–365.

¹⁶ *Analecta Hymnica Medii Aevi 54. Thesauri Hymnologici Prosarium. Die Sequenzen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Sequenzenausgaben. – Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Viktor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken*. Neu herausgegeben von Clemens Blume SJ und H. M. Bannister. O. R. Reisland, Leipzig 1915. 261; Ulysse Chevalier:

született és élete nagy részében Erdélyben működő jezsuita Vásárhelyi Gergely (1562–1623) fordította le először magyarra, és jelentette meg nyomtatásban *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztyeni tudományok rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599) című munkájában,¹⁷ amelyből *Keresztyeni tudományok rövid summája Canisius Petertől irattatott és jezsuiták szerzetibe Vasarheli Gergeli által megh magyaraztatott* címmel az 1617. évi bécsi kiadást őrzi a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára.¹⁸ Arra nincs bizonyítékunk, hogy Kájoni ismerte-e Vásárhelyi átültetéseit, de az biztos, hogy a csíki ferences polihisztor fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Kájoni János munkájának konkrét forrása, mintaképe – egyelőre – ismeretlen, a *Hymnariumban* az „Ex Hortulo Animae”¹⁹ cím és egyben forrásutalás olvasható. Kájoni megtartja az eredeti latin szöveg 8–8–7-es szótagszámát. Az első versszak záró sora így hangzik: *Tecum frui gloria*, amelynek szó szerinti fordításban *Veled élni dicsőségben* lenne, de ezt Kájoni a mennyei otthonra való utalásként *Veled bírnunk hazánkat* szóképpel ülteti át anyanyelvére. Kájoni az alábbiak szerint vetette papírra *Hymnarium*ában e költeményt, amely nyomtatott énekeskönyveinkben sehol sem kapott helyet:

1. Ave, caro Christi cara,
Immolata crucis ara,
Pro redemptis hostia.
Morte tua nos amara,
Fac redemptor luce clara,
Tecum frui gloria.

1. Iduoz legy, Christus szent teste,
Kereszt oltárán szenedue
Valtottakért aldozat.
Minket halalod keserve,
Tegien diczoseged fenie
Veled bírnunk hazánkat.

2. Aue, verbum incarnatum,
In altari consecratum,

2. Iduöz legy, testesült ighe,
Szent oltaron szenteltetue,

Repertorium Hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu'à nos jours per le chanoine Ulysse Chevalier I. Imprimerie Polleunis et Ceuterick, Louvain 1892. Nr. 1710; Holl Béla: *Repertorium hymnologicum mediæ aevi Hungariae: initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versusum alleluaticorum cantionumque.* S. a. r., Körmeny Kinga, először Madas Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 2012. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, subsidia 1). 2012. Nr. 70. Holl Béla kancióként említi e költeményt, de a 14. századi *Missale itinerantium secundum usum ecclesiae Strigoniensis* lapjain (122) utólagos bejegyzésként szerepel. Kovács Andrea teljes körű, középkori magyarországi kritikai szekvenciakiadása nem említi: Kovács Andrea: *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák – kritikai dallamkiadás.* Argumentum Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2017 (Musica Sacra Hungarica 1); Kovács Andrea: *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertoár, tradíciók, dallamok.* Argumentum Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2017. (Musica Sacra Hungarica 2).

¹⁷ *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztyeni tudományok rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599, RMNy 860.) *Keresztyeni tudományok rövid summája* címmel a mű későbbi kiadásai: Bécs, 1604, RMK I, 387; Bécs, 1615, RMK I, 453a; Bécs, 1617, RMK I, 472. Az 1615-ös kiadástól kezdve a verses imádságszövegek és a himnuszok egy része is magyarul jelenik meg. Bővebben: RMKT XVII. század 7. i. m. 418–420. Nr. 13.

¹⁸ Nyomtatott Formica Mathetol, Beczbe, 1617. RMNy 1128; RMK I. 472. A kötet leltári száma jelenleg Csíkszeredában, a Csíki Székely Múzeum régikönyvállományában: 4984. Muckenhaupt Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I. (1498–1710). Katalógus.* Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2009. 93. Nr. 54.

¹⁹ Alapkiadása: *Hortulus animae cum alijs quam plurimis orationibus pristinae impressioni superadditis: vt tabula min huius calce annexa intuenti patentissimum erit.* Lugdunum, 1518; továbbá: *Hortulus animae cum horis beate virginis secundum co[n]suetudine[m] Romane ecclesie et alijs quam plurimis orationibus.* Nuremberg, 1519. A csíksomlyói ferences könyvtár katalógusa nem ismeri ezt a tételt: Muckenhaupt Erzsébet: *i. m.* 1999; Muckenhaupt Erzsébet: *i. m.* 2009.

Solamen peccatorum.
Panis vivus Angelorum,
Salus et spes infirmorum,
Medicina reorum.²¹

Bünösök vigassaga.
Angialok élő²⁰ kenyere,
Betegeknek remensege,
Vetkesek oruossaga.

3. Salve, corpus Jesu Christi,
Qui de coelo descendisti,
Pro hominum²² agmine.
Et populum redemisti,
Dum in cruce pependisti,
Sacro fuso sanguine.

3. Iduoz legy, Ur Jesus taghia,
Meny orszagbol ki le szálla
Az emberi seregert.
Ki minket, népét, megh valta,
Mikor keresztfn kent valla,
Ki öntuen ő szent vérét.²³

4. O, Jesu, fons pietatis,
Et abyssus bonitatis,
Peccatorum venia.
Perfecta laus Angelorum,
Atque gloria sanctorum,
Summa sanans gratia.

4. Jesus, kegiessegh kut feje,
Minden iosaghnak nagy méllye,
Bünöknek bocsanatja.
Angialoknak diczirete,
Es szenteknek dicsosege,
Kegielem szelenczeje.²⁴

Az *Ave verum corpus natum...* kezdetű, a 13. századtól méltán népszerű Oltáriszentség-ének első magyar nyelvű fordítása, sőt 15-13-13-13-13-13-14 szótagszámú sorokkal verses átdolgozása *VDvez legy Christus Züz Marianak draga magzattia...* kezdősorral Vásárhelyi Gergely már említett *Keresztieni tvdomanynak reouid summaia* (Bécs, 1615, 418.) kötetében, továbbá az eredeti latin szöveg 4×15-ös szótagszámát megtartva az *Utítárs* (Pozsony, 1643, 44–46.) imakönyvben olvasható.²⁵

Kájoni János fordítása így hangzik:

Aue verum corpus natum
Ex Maria virgine,
Vere passum immolatum
In cruce pro homine.
Cujus latus perforatum
Aqua fluxit sanguine,
Esto nobis praegustatum
Mortis in examine.

Iduöz legy, test, ki szarmazal
Szüz Maria mehetül,
Kent szenueduen aldoztatal
Emberert az keresztzul.
Piros verrel harmatozal
Szent oldalad sebebül,
Legy minekünk, hogj az halal
Szorongat, segitsegül.²⁶

²⁰ elő [értelem szerint javítva]

²¹ Kájoni János ismeretlen okból a *reor* szót alkalmazza a *peccator-oris*, azaz *vetkes* kifejezés helyett. A magyar fordításban a *vetkesek* szó olvasható.

²² A kézirat *hominum* szóalakot használ a *pro* praepositio miatt helyes ablativus (hominibus) helyett.

²³ verét [értelem szerint javítva]

²⁴ Kájoni-*Hymnarium*, 153–154.

²⁵ A kanció háttérrelése: *Analecta Hymnica* LIV: i. m. 257–258; Ulysse Chevalier: i. m. Nr. 2175. Vásárhelyi textusát kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 28. Nr. 14; elemzés: 428–429. Az *Utítárs* szövegét lásd RMKT XVII. század 7. i. m. 290. Nr. 170, 170/I, elemzés: 360.

²⁶ Kájoni-*Hymnarium*, 153.

„De eadem ex libro Parasceves Thymiamatis” cím alatt, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdősorral szerepel az alábbi 28 versszakos, késő középkori költemény. Franz Joseph Mone kutatásai szerint az ének első előfordulása abban a kéziratgyűttesben szerepel, amelyet a IV. Károly német-római császár uralkodásával (1355–1378) egy időben, Alsó-Ausztriában élt karthauzi szerzetes, Konrat von Gaming állított össze.²⁷ Jane Stevenson a nürnbergi Charitas Pirckheimer (1467–1532) klarissza apátnő munkásságához köti e költeményt.²⁸ Magyarország és Erdély területéről egyedül Kájoni János alábbi fordítása ismert, más kéziratoss vagy nyomtatott forrásban nem található ez az ének. Teológia és költészet kapcsolatát fejezi ki, hogy Kájoni a 13. versszakban a *triclinium* szót nem *ebédlő* vagy *ebédlői pamlag* szavakkal, hanem liturgikus lelkisége szerint, az égi menyegzőre utalva, a *lakodalom* kifejezéssel fordítja. Ugyancsak Kájoni lelkületének leleménye a 17. versszak két záróórának átültetése: *Cor meum circumplectere / Velis hospes meus*, azaz: *Megh ölelni akarjad / szüemet, szep Jesus*. Kájoni fordításában így hangzik a litániás jelzőkben gazdag, a bűnbánattartás fontosságát kiemelő, késő középkori költemény:

1. Salve saluberrima,
Salus infirmorum,
Salve, lux pulcherrima,
In tenebris coecorum.	1. Idvöz legy, egesseges,
Betegek erdeme.
Iduoz legy, oh, szepseges,
Setet szemnek fenje.
2. Salve desiderium
Patrum antiquorum,
Salve, te amantium
Amator amatorum.	2. Iduöz legy, keuansaga <az regi> ²⁹
Az regi atjakknak,
Idvöz legy, fel giult langja
Teged ohajtoknak.
3. Salve candidissime,
Panis Angelorum,
Salve sapor optime,
In corde beatorum.	3. Iduöz légy, fejerseges,
Angialok kenjere,
Iduöz legy, edesseges,
Bodog szunek ³⁰ ize.
4. Manna, mel et simila,
Gustus suauitatis,
Saturitas suauissima,
Fame fatigatis.	4. Manna, méz és szép semlye,
Giöniörüsegh kosztja,
Jo izü elegsége,
Kinek lantol ina. ³¹

²⁷ Ulysse Chevalier: *i. m.* Nr. 18162; Franz Joseph Mone: *Lateinische Hymnen des Mittelalters – Hymni Latini Medii Aevi*. Freiburg in Breisgau 1853. 296–297. Nr. 233. Az ének címe Oratio praeparatoria ad sacram communionem. Avilághálón: <https://books.google.hu/books?id=gICuPe-6NTEC&pg=PA296&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEITjAF#v=onepage&q=salve%20saluber+rima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

²⁸ Jane Stevenson: *Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century*. University Press, Oxford, 2005. 529. Világhálón: <https://books.google.hu/books?id=iiMbQDFUfPoC&pg=PA529&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEI MTAB#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

²⁹ az regi: a kéziratban át van húzva.

³⁰ Értsd: Boldog szívnek.

³¹ A lantol (pl. Inai lantolnak, keze reszketett) kifejezés történeti háttérét lásd *Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. II.* Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Kiadja Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Bp. 1891. 522.

5. Tu es, quem humiliter
Desiderat cor meum,
Fateor veraciter
Te hominem et Deum.	5. Te, kit aláztatosson
Kiuan az en szivem,
Vallak igassagosson:
Vagy ember-Istenem.
6. In mea conscientia
Quaecunq̄ue sunt obscura,
Tua de praesentia
Propellat fides pura.	6. Valamely en lelkemben
Homalios köd volna,
Az te jelenletedben
Azt igaz hit mossá.
7. Mecum nil permaneat,
Quo miser sum offensus,
Totus in me ardeat
Amoris tui sensus.	7. Bennem ne maradhasson,
kitul vagiok bantva,
De egészen langoljon
Szerelmednek sorsa.
8. Mentem meam dulciter
Diunitus accende,
Te invisibiliter
Praesentem hic ostende.	8. Elmemet edesdeden
Szent lelkeddel gyujcz megh,
Es lathatatlan keppen
Magad it mutasd meg.
9. Cordis mei nebulam
Per tuos nunc fulgores,
Omnem fuga maculam
Et sana languores.	9. Én szívemnek felhőit
Most világod által
Kérlek, üsd el mocskait,
Giogics megh io moddal.
10. Veni, veni, optime,
Veni, Jesu chare,
Et in sinu meae animae
Gratanter hospitare.	10. Iöuel, iouel, szerelmes,
En edes Jesusom,
Vendegsegre legj heljes,
Lelkemet megh nyitom.
11. Caritas, quae aureo
Sic te transfixit telo,
Ut nos ab aethereo
Visitares coelo.	11. Melj szeretet aranjas
Nyilakkal által vert,
Hogy te minket latogas,
Menyböl le szallot kert.
12. Vulneret te hodie
Ut ad me venire,
Digneris, o, Rex gloriae,
Nullius memor irae.	12. Sebesitsen teged ma
Ugy, hogj mi hozank iöij,
Oh, diczosegh kirallja,
Rank haragot ne löij.

<p>13. Tibi fac hospitium
Per gratiam dulcoris,
Sedem et triclinium
In corde peccatoris.</p> <p>14. O, Deus amantissime,
Mihi conjungaris,
Peccatricis anima,
Nequaquam irascaris.</p> <p>15. O, benigne Domine,
Hoc unum precor a te,
Fac pro tuo nomine
In ea caritate.</p> <p>16. Qua in carnem fragilem
Dignatus es venire,
Ad me despicabilem
Digneris intro-ire.</p> <p>17. Totus mihi jungere,
Tu verus Helisaeus,
Cor meum circumplectere
Velis hospes meus.</p> <p>18. Quis sim ne consideres
peccator sum reus,
Cur tu homo fieres,
Memento, pie Deus.</p> <p>19. Caritate nimia,
Qua crucem ascendisti,
Cui amabilia
Membra conjunxisti.</p> <p>20. Amoris tui brachia
super me extende,
Et abundanti gratia
Quod praesens sis ostende.</p> | <p>13. Készíts magadnak szállást
Edes malaszt által,
Szeket es lakodalmat
Bűnös szü koronát (?).</p> <p>14. Oh, szerelmes Ur Isten,
Hozzam koteles legy,
Szegenj bunos lelkemen
Boszszu allast ne tegy.</p> <p>15. Oh, velem iol töt Uram,
Csak ezt kerem túled,
Szent neuedert ted rajtam
Azon szereteted.</p> <p>16. Mellyel ez bűnös testben
Meltotzatál ööni,
Büntül senyvet szivünkben
Inditson szollanj.</p> <p>17. Magadat hozzam adiad,
Igaz Elisaeus,
Megh ölelni akarjad
szüemet, szep Jesus.</p> <p>18. Ki legyek, ne hand vessed,³²
Mert vagiok rut vetkes,
Hogy ember kellett lenned,
Legy arra figyelmes.</p> <p>19. Hogy szereteted miat,
Mely vit az keresztre,
Szerelmes tagajadat
Kihez kötéd függve.</p> <p>20. Szerelmed karját ioual
En ream ki nyujczad,
Böuölködo malasztal
Hogy jelen vagi, mutasd.</p> |
|--|--|

³² Értsd: hányd-vesd

<p>21. Propera ingredere
veni festinanter,
Peccatori jungere
Rogo te amanter.</p> <p>22. En vere totum habes,
Quem audie sitiui,
Teneo, possideo,
Quem valde concupiui.</p> <p>23. Tibi, quid retribuam
Pro tam claris domi,
Qui mentem meam vacuam
Tam charis imple bonis.</p> <p>24. Jesu, nostra refectio,
Panis potus fidelium,
Mel, melos, jubilatío
Cordis, oris et aurium.</p> <p>25. Quae te vicit clementia,
Ut nos in hac inferia,
Carne cibares propria,
Nos jungas ad coelestia.</p> <p>26. Tu redemptor in pretium,
Tu es nostrum convivium,
Medullarum [...]]
Tu es nostrum gaudium.</p> <p>27. Tu nobis das tam dulcia,
Praegustare praeludia,
Te Deo in patria
Beata nobis gaudia.</p> <p>28. Trio Deo et simplici
Laus, honor, virtus, gloria,
Qui vero pane refici,
Nos curat in hac miseria.</p> | <p>21. Sies, sies, ne kessel,
Jöuel hamarsaggal,
Terj bönöshöz io keduel,
Kerlek buzgosaggal.</p> <p>22. Im, bizonyj nalam vagion
Mind az, mit szomjuztam,
Tartom, birom, it vagion,
Kit igen keuantam.</p> <p>23. De, mit adhassak neked,
Ki látz ily malasztal,
Üres szüemet tölted
Ily szerelmes iokkal.</p> <p>24. Jesus, te hiueidnek
Nyugalma, kenyere,
Szünek,³³ szajnak es fülnek
Edes, vigh öröme.</p> <p>25. Teged mi kegiessegh giöze
Minket hogj es njauajaban,
Magad testét³⁴ etelünkre
Adnad, vinnel menyorszagban.</p> <p>26. Te megh valtonk, te nagj árunk,
Te vagy mi nagj vendegsegünk,
Velöddel hizlaltatunk,
Te vagj mi örömiünk.</p> <p>27. Te adcz nekunk olyan edes
Játékokat kosztolnunk,
Te veled, Istennel ekes
Hazankban vigadnunk.</p> <p>28. Az harom es egy Istennek
Dicsiret es nagi diczosegh,
Kenyereuel mennjeknek
ki itt tart minket, oh, husegh.³⁵</p> |
|--|--|

³³ szünek – értsd: szívnek

³⁴ testet [értelem szerint javítva]

³⁵ Kájoni-*Hymnarium*, 149–152.

Sem előzménye, sem latin nyelvű párhuzama nem ismert annak az alábbi, hatstrófás Oltáriszentség-éneknek, amely – a többi íráshoz viszonyítva – erősebb tintával van írva a *Hymnariumban*:

Iduez legy, Szep Manna,
 Iduessegnek meg adoja,
 Kit jelen hiszünk
 Ez aldozatban,
 Ki altal jutunk
 A menyországban,
 Te sok szentidnek szep tarsasagaban.

O, en draga, Szep Jesusom,
 Edes meg valto Christusom,
 Ertem aldozo szep valtsagom,
 Adgyad erzenem
 Es meg szemlelnem
 Szentseges tested,
 Engedgyed vennem,
 Es a' míg elek, öröke diczirnem.

O, dragalatos, szep ostya,
 Lelkünknek edes valtsaga
 Es szivünknek nagy uidamsaga,
 Taplald testünket,
 Bünös lelkünket,
 Neveld hitünket,
 Szeretetünket,
 Tauoztas töllünk minden vetkeinket.

Jesus, ezerszer kivanlak,
 Siralmim közöt kialtlak,
 Mikor leszen, hogy meg lassalak,
 O, mikor mondod,
 Moston, im, hilak,
 Szarnyaim alat
 En meg nyugotlak,
 Es siralmidban szepen uigasztallak.

O, kedves vendeg, nallam szály,
 Bünömtől ne iszonyodgyal,
 Jöj be hozzam, szegeny juhodhoz,

Ki elveszett³⁶ volt,
 Tevelyedet volt,
 Bunei miat
 Lam, ugyan meg holt.
 Szentséged vered, latom, hogy rea folyt.³⁷

Vond hozad, kerlek, szivemet,
 Vezerelyled lepteimet,
 Hadd³⁸ lassa lelkem szemelyedet,
 Hogy nagy örömmel,
 Szível, lelekkel
 Lehessen menyben
 Te szenteiddel:
 Szent Angyaloknak rendes seregivel. Amen.³⁹

A ferences rend és teológiai iskola jeles képviselője volt az angol Johannes Peckham (1230?–1292. december 8.), a doctor ingeniosus, akinek egyik legismertebb költeménye az *Ave vivens hostia*... kezdetű himnikus Eucharisztia-elmélkedés.⁴⁰ A Kájoni-*Hymnarium* a ferences iskola másik fő oszlopa, Szent Bonaventúra (1221–1274) szerzőségét említve „De eadem Sanctae Bonaventurae. Ex libro parasceves” címmel, *Aue, viuens hostia, veritas et vita... – Iduöz, elő ostya, Igassagh es elet*... kezdősorral tárja elénk ezt a 20 versszakos éneket,⁴¹ amely egy másik Kájoni-műben, a *Csikcsobotfalvi kéziratban* (1675, 154–157)⁴² is olvasható. A két Kájoni-kézirat szövegváltozata egyetlen helyen tér el egymástól: a 11. versszak 3. sorában. Ugyanis a *Csikcsobotfalvi kézirat* „Azonnal á mely kostal akarsz hogy *taplalmi*”⁴³ sort és kifejezést alkalmazza, a Kájoni-*Hymnarium* pedig „Azonnal az mely kostal akarz *edelgetni*”⁴⁴ archaikus szóalakat adja. Nem ismerjük annak okát, hogy a nyomtatott *Cantionale Catholicum* lapjain miért csak a latin verzió szerepel,⁴⁵ és Kájoni miért nem tette közkinccsé saját fordításában rendje hagyományának egyik ékkövét.

³⁶ ki el veszet [értelem szerint javítva]

³⁷ folyt [értelem szerint javítva]

³⁸ Had [értelem szerint javítva]

³⁹ Kájoni-*Hymnarium*, 160., jobb columna.

⁴⁰ Ulysse Chevalier: *i. m.* Nr. 2278, 35867; *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 31. *Pia dictamina. Reimgebete und Leselieder des Mittelalters*. Hrsg. von Guido Maria Dreves–Clemens Blume–Henry Mariott Bannister. Leipzig 1898. 111. és *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 50. *Hymnographi Latini. Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*. Hrsg. von Guido Maria Dreves–Clemens Blume–Henry Mariott Bannister. Leipzig 1907. 597; Szövérfy, Josef: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung: Ein Handbuch. II. Die lateinischen Hymnen vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1965. 266–269.

⁴¹ Kájoni-*Hymnarium*, 154–158.

⁴² E kéziratról, másolójáról, szerkezetéről bővebben Domokos Pál Péter: *A Csikcsobotfalvi kézirat*. Irodalomtörténeti Közlemények XXXIX(1929). 209–214; *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15 A/B. Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. S. a. r. Stoll Béla. A jegyzeteket írta Holl Béla. Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. B kötet: 114–120.

⁴³ A teljes éneket a *Csikcsobotfalvi kézirat* alapján „Hymnus S. Bonaventurae” címmel közzétette RMKT XVII. század 15/A, *i. m.* 426–428. Nr. 351. Az idézett sor a 427. oldalon található.

⁴⁴ Kájoni-*Hymnarium*, 156.

⁴⁵ „Hymnus Sancti Boaventurae”, Nota: Mittitur ad Virginem etc. Az első kiadásban (Csíksomlyó, 1676) a 337., a másodikban (Csíksomlyó, 1719) a 276. oldalon olvasható. Közzétették: Domokos Pál Péter: *i. m.* 635–637. Nr. 390;

Összefoglalás

Tanulmányunkban Kájoni János *Hymnarium* (1659–1677) című kéziratos gyűjteményéből azokat az Eucharisztia-énekeket tettük közzé, amelyek csak ebben a forrásban olvashatók, és biztosan Kájoni tevékenységét őrzik. Az Oltáriszentségről Kájoni összesen 16 latin himnusz-, szekvencia- és kegyes énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, továbbá megőrkítette a latin minta nélküli (saját?), hatstrófás verses fohászt *Iduez legy, aldot szep Mana* kezdősorral. A *Pange lingua*-hymnusz és a *Lauda Sion*-szekvencia esetében Hajnal Mátyás *Az Jesus Szívet Szerető Szíveknek Aytatosságara Szíves Kepekkel Ki Formaltatott... könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629) mintaként szolgál(hatott) Kájoninak. Az ezeket a tételeket is tartalmazó jezsuita *Pápai János kéziratának* (1608) hatása kizárt. A 15. századi, *Ave caro Christi chara...* kezdetű szekvenciát a jezsuita Vásárhelyi Gergely *Keresztieni tudományak reovid summaia Canisius Petertol iratatot es jezsvitak szerzetibe Vasarheli Gergeli altal megh magyaraztatot* (Bécs, 1617) munkája tartalmazza, de Kájoni valószínűleg nem használta, mert az ő fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Az *Ave verum coprus natum* átültetése Vásárhelyi kiadványától és az *Utítárs* (Pozsony, 1643) textusától szintén független alkotás. Charitas Pirckheimer 16. század eleji, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdetű költeménye magyarul egyedül Kájoni *Hymnarium*ából ismert. A Johannes Peckham (13. század) tollából származó, Európa-szerte népszerű *Aue, vivens hostia, veritas et vita... – Iduöz, elő ostya, Igassagh es elet...* himnikus elmélkedést ugyancsak a csíki ferences polihisztor ültette át elsőként anyanyelvére; *Hymnariuma* mellett egy másik műve, a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675) is elénk tárja a 20 versszakos szöveget.

Az itt kiadott énekek Csíksomlyón fellelhető forrásait kutatva – műfaji különbözőségek miatt – az 1500 táján pergamenre írt ferences *Psalterium*⁴⁶ szövege kizárható. A *Csíksomlyói Cantionale* (1500 k.) csupán az úrnapi *Lauda Sion Salvatorem...* szekvenciánál jelenthetett szövegforrást.⁴⁷ A párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia... exponens* (1516)⁴⁸

RMKT XVII. század 15/B, i. m. 352–354. Nr. 351. Dallamát kiadta és a népzenei összefüggésekre hivatkozik Kővári Réka: *A Deák–Szentés kézirat. The Deák–Szentés Manuscript*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2013. 126. Nr. 15.

⁴⁶ Radó Polycarpus: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Bp. 1945 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XX). 59. Nr. 725; Radó Polycarpus OSB: *Libri liturgici manuscritti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Ed. rev. et auct. Ladislaus Mezey. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 261–262. Nr. 61.

⁴⁷ Kovács Andrea: *A Csíksomlyói Cantionale. = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Szerk. Medgyesy S. Norbert–Ötvös István–Óze Sándor. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp. 2013 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/1). 562. (A teljes tanulmány: 547–574.)

⁴⁸ Jodochus Clichtoveus: *Elucidatorium Ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens: & quatuor libros complectens. Primus: hymnos de tempore & sanctis per totum anni spacium, adiecta explanatione declarat. Secundus, nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas & responsoria: vna cum benedictionibus candelarum, caerei paschalis & fontium: familiariter explanat. Tertius: ea, quae ad Missae pertinent officium, praesertim praefationes & sacrum Canonem breviter explicat. Quartus prosas quae in sancti altaris Sacrificio ante euangelium*

című műve a kora újkor legjelentősebb himnuszgyűjteménye volt, amely tárgyalt énekeink közül csupán a *Pange lingua gloriosi...*⁴⁹ himnuszt tartalmazza.

A már korábban feldolgozott adventi liturgikus költemények⁵⁰ után az Eucharisztia-énekek is arra engednek következtetni, hogy az 1659 és 1677 között papírra vetett *Hymnarium* volt az előzménye, fordítási és szöveg tisztázási próbabéldánya az 1675-ben papírra vetett *Csikcsobotfalvi kéziratnak* és – számos más esetben is – az egy esztendővel később Csíksomlyón kinyomtatott, Kájoni által több szövegében megváltoztatott, tovább csiszolt *Cantionale Catholicum*nak. A fordítások frazeológiájából, teológiai és lelkiségtörténeti szempontból megalapozott szóképeiből bizonyítható, hogy a legtöbb strófában nem szó szerinti átültetésről van szó, hanem – már munkapéldány-állapotban is – Kájoni ma is élvezhető és jól érthető, szép műfordításairól. A ferences egyházzenész épp a katolikus megújulás idején, annak megfelelő tartalmat és garanciát adva, nagymértékben előmozdította az anyanyelvű liturgikus és paraliturgikus éneklés hagyományát.

“Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...!” Eucharistic Songs in the *Hymnarium* Translated by Johannes Caioni

Keywords: medieval Eucharistic songs, Franciscans from Transylvania, Johannes Caioni, Hymnarium

In this study I propose the first publication of four medieval Eucharistic songs from the Transylvanian Franciscan Johannes Caioni's *Hymnarium* (1659–1677), which are only known from this manuscript collection, and which, in all likelihood, are Caioni's own literary translations. The *Hymnarium* contains the lyrics of altogether 16 Latin hymns, sequences and pious songs. From these, Caioni prepared the translation of 8 poems and also recorded (his own?) Latin prayer in verse beginning with the words *Iduez legy, aldot szep Mana*. The sequence *Ave caro Christi chara...* was recorded by the Jesuit Gergely Vásárhelyi in *Keresztieni tudományak reovid summaia* (Vienna, 1617). However, Caioni did not use it, as his translation, wording and verse completely deviate from Vásárhelyi's. The transposition of *Ave verum corpus natum* is a work in its own right, independent of Vásárhelyi's publication and the text of *Utítárs* (Bratisava, 1643). The song *Salve saluberrima salus infirmorum...* is only known in Hungarian from Caioni's *Hymnarium*. All the above leads us to conclude that the *Hymnarium* was the antecedent and prototype of the *Manuscript of Csikcsobotfalva* (1675) and of the printed *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676). From the phraseology and theologically supported metaphors of the translations, it can be proven that they are not merely word for word translations but rather the worthy efforts of Caioni to make beautiful, understandable literary translations that are still enjoyable today. (Translated by: Krisztina Sofró)

dicuntur: tam de tempore quam de Sanctis facili annotatione dilucidat. Henrici Stephani, Parisiis, 1516. OSZK Apponyi Cat. 113. Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást alkalmaztuk: https://books.google.hu/books?id=LxIzAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Megtekintés: 2018. március 14.)

⁴⁹ Jodocus Clichtoveus: *i. m.* 46b.; Kájoni-*Hymnarium*, 145–146.

⁵⁰ Medgyesy S. Norbert: *Adventi himnusz-, szekvencia- és trópusfordítások, kanciók Kájoni Hymnariumában.* = *Régi magyar népelemek és imádságok.* Szerk. Bogár Judit. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Bp. 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 11). 197–222. Világhálón: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/839164/file/Regi_magyar_nepenekek_es_imadsagok.pdf (Megtekintés: 2018. március 14.)